

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33663/0869-2491-2026-37-96-112

УДК 343.1 (477)

В. Ф. СІРЕНКО,
доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
член-кореспондент НАН України*
ORCID: 0000-0002-3377-7524

РЕФОРМА СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: НОВІ ІДЕЇ

У статті викладено основну мету, ідеї концепції реформування судової влади в Україні, концептуальні засади підготовки кадрів суддівського корпусу, а також відносин між Верховним Судом та судами нижчих інстанцій і судової системи України. Розглядаються відповідальність судді за законність прийнятих судових рішень; право судді на судову помилку; визначення межі кількості судових помилок за рік роботи судді; відповідальність за прийняті рішення, що визнані Європейським судом з прав людини незаконними; принципи оплати праці та забезпечення соціального пакета для суддів; відносини між суддями і сторонами процесу (родичами і близькими суддів); доступність правосуддя громадянам України; концептуальні засади виконання судових рішень та вирішення проблеми виконання судових рішень у цивільно-правовій сфері; прецедентність рішень Верховного Суду для всіх рівнів судів і суддів.

Ключові слова: *судова реформа, прецедентність рішень, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини, відповідальність суддів, правосуддя, корупція, юридична особа.*

Sirenko Vasyi. Reform of department judicial in Ukraine: new ideas

A primary purpose is expounded in the article, ideas of conception of reformation of department judicial in Ukraine, conceptual principles of training of personnels of judge corps, and also relations between Supreme Court and нижчестоящими courts and

* **Sirenko Vasyi**, Doctor of Law, Full Professor, Corresponding Member of the NAN of Ukraine, Academician of the NALS of Ukraine

judicial system of Ukraine. Responsibility of judge is examined for legality of the accepted court decisions, right for a judge on a judicial error; determination of limit of amount of judicial errors for the year of work of judge, responsibility for made decision, that is confessed by Європейським Court on human rights illegal, principles of remuneration of labour and providing of social package for judges, relations between judges and parties of process (by relatives and near judges, availability of justice to the citizens of Ukraine. Conceptual principles of implementation of court decisions and decision of problem of implementation of court decisions are in a civil legal sphere, pretsedentnist decisions of Supreme Court for all levels of courts and judges

Keywords: *judicial reform, прецедентність decisions, Supreme Court, European Court of Human Rights, responsibility of judges, justice, corruption, legal entity.*

Постановка проблеми, її актуальність. Проблема розподілу влади в Україні є актуальною й злободенною протягом усього періоду її незалежності. Взаємовідносини між різними гілками влади потребують докорінного реформування. Особливо важливим є вирішення питання про місце і роль судової влади в Україні.

Передусім необхідно відмітити, що сила судової влади – у повазі людей до права й до суду як професійного тлумача закону й справедливого правочинця. Саме ця вимога «суд – професійний тлумач закону і справедливий об'єктивний правочинець» і є найголовнішим критерієм організації та діяльності суду. В цьому критерії закладена квінтесенція, ядро, сенс і призначення судової влади. Суддя є носієм судової влади від самих низів до верховних судових органів, тому кожний суддя, незалежно від свого місця в системі, вирішує конкретні справи самостійно, керуючись законом і правосвідомістю. І в цьому положенні закладена одна з причин, чому пряме адміністрування всередині судової системи неприпустиме, тому що суперечить природі та призначенню суду.

Соціальна роль судової влади в демократичному суспільстві полягає в тому, щоб у різного роду юридичних конфліктах забезпечувати панування права, вираженого передусім у Конституції та інших законах, міжнародних угодах.

На суди не можна покладати завдання «захищати окремо виділений, економічний, соціальний та політичний устрій», тому що це перетворює суди на органи відкритої репресивної дії. І коли президент або будь-який високопосадовець чи політичний діяч вимагає від судів прийняти рішення на користь державних інтересів або в інтересах реформ, або в інтересах конкретних організацій, то вони не тільки грубо порушують Конституцію України, а й проявляють повне невігластво і цинізм щодо природи і призначення судової влади, інституту прав людини тощо. Суд – це останній бастион, останній рубіж демократії. Далі починаються самосуд, анархія, хаос, розлад усіх систем життєзабезпечення суспільства.

Мета публікації – дослідити сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні, європейський досвід та європейські стандарти

судової влади, а також ідеї для України, забезпечення ефективності системи виконання судових рішень і рішень інших органів, судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб і держави, проблеми застосування процесуального законодавства та судова аргументація.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності в Україні було чимало спроб реформувати судоустрій в Україні. За узагальненнями професора О. І. Ющика, протягом 1991–2002 років в Україні діяв Закон УРСР «Про судоустрій України» від 1981 року із змінами 1992, 1994, 2000 та 2001 років. У 2002 році був ухвалений новий Закон України «Про судоустрій України» на основі нової Конституції («мала судова реформа»), також діяв окремий Закон України «Про статус суддів» 1992 року.

Потім була започаткована судова реформа 2010 року, у процесі якої був ухвалений Закон України від 7 липня 2010 року «Про судоустрій і статус суддів», що об'єднав положення двох законів – «Про статус суддів» (1992) та «Про судоустрій України» (2002).

Експерти відзначали, що судова реформа 2010 року здійснювалася в умовах повного домінування інституту президента у політичній системі України, у дуже стислі терміни та кулуарно. Серед його основних новацій: суттєво зменшено роль Верховного Суду України; утворено новий суд – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ; істотно змінено організацію діяльності Вищої ради юстиції, збільшено її повноваження; нове законодавче формулювання підстав для звільнення суддів «*за порушення присяги*»; послаблено гарантії незалежності суддів; важелі впливу на суддівський корпус перерозподілені від парламенту на користь президента; практично нівельовано суддівське самоврядування; істотно змінено порядок зайняття посади судді; ліквідовано військові суди. Крім того, було запроваджено *автоматизовану систему документообігу суду*. 60 % всього тексту Закону на момент його ухвалення становили прикінцеві положення, тобто зміни до інших законів. Ця реформа не забезпечила тих програмних цілей і завдань, що стояли перед судовою владою. Суди залишалися архікорупційними та не забезпечували єдності законності й правопорядку в Україні. Тому невідкладно назріло питання нової судової реформи, яка почалася у 2015 році.

Нова редакція чинних положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» набула відображення у проєкті Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», підготовленого Радою з питань судової реформи. При цьому був відкинтий альтернативний законопроект, що просувався Реанімаційним пакетом реформ. Основні новації нової редакції Закону «Про судоустрій і статус суддів», що набрав чинності 2 червня 2016 року, передбачають: створення апеляційних округів загальних судів; обов'язок суддів звертатися з повідомленням про випадки неправомірного втручання в їхню діяльність; періодичну підготовку суддів у Національній школі суддів України; моніторинг відповідності рівня життя судді наявному у нього та

членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам; зміну порядку зайняття посади судді; конкурсний порядок призначення суддів на адміністративні посади; ведення суддівського досьє; введення кваліфікаційного оцінювання суддів, нові положення щодо підготовки суддів та їх регулярного оцінювання; розширення підстав і заходів дисциплінарної відповідальності суддів; збільшення і зміну складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; дещо посилено суддівське самоврядування та ін.

Відзначено, що Закон «дещо збільшує вплив Президента України на судову систему». Цей Закон змінювався й доповнювався законами України: від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII, від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII, від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII (зміни, внесені пунктом 10, підпунктами «б» та «в» пункту 11, пунктами 12, 13, 15 і 17 параграфу 1 розділу 5 Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, набирають чинності з 29 листопада 2017 року; зміни, внесені пунктами 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, підпунктом «а» пункту 11, пунктом 16 параграфу 1 розділу 5 Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII набирають чинності з 15 грудня 2017 року; зміни, внесені пунктами 4, 5, 14, 18 параграфу 1 розділу 5 Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, вводяться в дію з 5 жовтня 2021 року) від 12 липня 2018 року № 2509-VIII, від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, від 16 жовтня 2019 року № 193-IX (зміни, внесені підпунктом 16 пункту 1 розділу I Закону України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, набирають чинності з 1 січня 2020 року), від 31 жовтня 2019 року № 263-IX, від 4 червня 2020 року № 679-IX, від 3 листопада 2020 року № 950-IX, від 28 січня 2021 року № 1150-IX (зміни, внесені підпунктом 40 пункту 5 розділу VI Закону України від 28 січня 2021 року № 1150-IX, набирають чинності з 24 листопада 2021 року), від 27 квітня 2021 року № 1417-IX (зміни, внесені абзацом третім пункту 2 розділу I Закону України від 27 квітня 2021 року № 1417-IX, набирають чинності з 1 січня 2022 року), від 21 травня 2021 року № 1473-IX, від 13 липня 2021 року № 1629-IX, від 16 листопада 2021 року № 1874-IX, від 3 березня 2022 року № 2112-IX, від 15 березня 2022 року № 2128-IX, від 27 липня 2022 року № 2461-IX, від 1 грудня 2022 року № 2808-IX, від 13 грудня 2022 року № 2826-IX, від 13 грудня 2022 року № 2847-IX, від 6 вересня 2023 року № 3378-IX, від 9 листопада 2023 року № 3460-IX, від 21 листопада 2023 року № 3481-IX, від 9 грудня 2023 року № 3511-IX (зміни, внесені Законом України від 9 грудня 2023 року № 3511-IX щодо анонімного тестування з історії української державності, вводяться в дію з 29 грудня 2024 року), від 18 липня 2024 р. № 3889-IX, від 19 листопада 2024 року № 4059-IX, від 20 листопада 2024 року № 4072-IX (зміни, внесені Законом України від 20 листопада 2024 року № 4072-IX щодо анонімного тестування з історії української державності, вводяться в дію з 29 грудня 2024 р.).

Окремі положення цього Закону визнано неконституційними низкою рішень Конституційного Суду України. Проте, незважаючи на ці глибокі

структурно-функціональні зміни судоустрою в Україні, суд в Україні залишається корупційним, часто політично доцільним, ігноруючи правову визначеність і об'єктивність, законність судових рішень. Отже, судоустрій в Україні потребує й подальших необхідних концептуальних змін і глибокого реформування. Бракує нових креативних концептуальних ідей, які б змінили судоустрій в Україні до того стану, за якого унеможлилювалася б корупція в судах та незаконні судові рішення. У цій статті пропонуються нові концептуальні ідеї зміни судоустрою в Україні.

Основною метою нашої концепції реформування судової влади є такі системні зміни в судоустрої України, які б унеможливили корупцію в судах та забезпечили єдину законність і правопорядок на всій території України; унеможливили б рішення суду за мотивами політичної доцільності та утвердили б правову визначеність як основний критерій законності судових рішень; звели б до мінімуму помилки суддів при прийнятті судових рішень; посилили б відповідальність суддів за свої рішення; забезпечили б справедливість і добросовісність в оцінці роботи суддів; викоренили б будь-який тиск – як зовнішній, так і внутрішній вплив на діяльність суддів; докорінно змінили б довіру населення до судів та суддів.

Фундаментальною ідеєю реформування судової влади в Україні є принципово новий підхід до структурно-функціональної побудови судоустрою в Україні. Ґрунтовним елементом цього підходу є прецедентність рішень Верховного Суду для всіх рівнів судів і суддів.

У площині цієї ідеї необхідно звернути увагу на саме поняття «прецедент» і прецедентне право як регулятор суспільних відносин. Тлумачні словники поняття «прецедент» пов'язують з розумінням його як випадок, подія, вчинок, що мають місце в минулому і слугують прикладом або підставою для аналогічних дій у теперішньому. У розумінні прецедентного права – це є правова система, основним джерелом якої є правовий прецедент, тобто рішення суду з конкретної справи. Переважно дієвість цього підходу виправдовують тим, що прецедент дає можливість суду ухвалювати рішення у разі відсутності відповідного закону. Ми вважаємо, що ця підстава має місце при застосуванні прецеденту, однак основна підстава полягає в тому, що прецедент стає основною ідеєю побудови структури і функцій судової влади. Тобто застосування прецеденту ми пов'язуємо не з відсутністю прогалин у праві, а з необхідністю використати прецедент як основний принцип і корінний стрижень функціональної судової системи.

Звернемо увагу на широке застосування прецедентного права в англосаксонській системі права. Загальновідомо, що прецедентне право сформувалося в англосаксонській системі права ще з XI століття. На сьогодні в англосаксонській системі права прецедент широко використовується в діяльності судової системи. Зокрема, як свідчить тлумачний словник, у англійському праві існують такі положення: 1) рішення, постановлене палатою лордів, є обов'язковим для всіх судів; 2) рішення апеляційного суду обов'язкове для

усіх нижчих судів і (крім рішень у кримінальних справах) для самого апеляційного суду; 3) рішення високого суду є обов'язковим для усіх нижчих судів. У американській правовій системі Верховний суд США та апеляційні суди штатів не пов'язані своїми попередніми рішеннями. У кожному штаті обов'язковими є рішення федеральних судів та верховних судів штатів.

Є й інші підходи використання прецедентного права в англосаксонській системі. Ідея нашої концепції полягає не в тому, щоб скопіювати використання прецеденту в англосаксонській системі права, а щоб використати прецедент як жорсткий імперативний принцип побудови судової системи в Україні. Прецедент має зобов'язувати суди нижчої ланки діяти відповідно до рішень Верховного Суду, відступ від цієї вимоги зумовлює скасування рішень нижчих судів.

Верховний Суд напрацьовує прецедентні рішення за всіма ключовими напрямками діяльності. Виходячи з цього принципу, проводяться зміни в процесуальному й матеріальному законодавстві, що регулюють діяльність судів. Керуючись цим принципом, проводяться всі зміни в діяльності суду і суддів. Мається на увазі підготовка кадрів суддівського корпусу, правове регулювання відносин між Верховним Судом і судами першої, касаційної та апеляційної інстанцій, регулювання порядку зайняття посади судді в судовій системі України, відповідальність суддів за законність прийнятих ними судових рішень, реалізація принципу права судді на судову помилку, встановлення межі кількості судових помилок за рік роботи судді, справедливе вирішення проблеми оплати праці суддів і забезпечення соціального пакета для суддів, відповідальність суддів за прийняті рішення, що визнані Європейським судом з прав людини незаконними, вирішення проблеми відносин між суддями і сторонами процесу (родичами і близькими суддів), вирішення проблем доступності правосуддя громадянам України і забезпечення реального виконання судових рішень. Усі ці напрями судової реформи потребують глибокого вивчення практики діяльності судів у різних країнах Заходу і Сходу. Головний принцип реформи – не копіювання відомих систем судоустрою, а запозичення ідей, спрямованих на забезпечення діяльності демократичного, об'єктивного, антикорупційного, доступного громадянам суду в Україні.

Згідно з чинним законодавством на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови. Не може бути призначений суддею громадянин, який: визнаний судом обмежено дієздатним або недієздатним; має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій із здійснення правосуддя, має незняту чи непогашену судимість. Не може претендувати на посаду судді особа, до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду, яка обіймає посаду члена Вищої ради

правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, протягом часу перебування на відповідній посаді та протягом одного року після звільнення або припинення повноважень, яку було звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, порушення вимог щодо несумісності, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком стосовно такої особи, крім випадків визнання в судовому порядку протиправним рішення про звільнення із зазначених підстав або скасування обвинувального вироку суду, яку було звільнено з посади судді за результатами кваліфікаційного оцінювання.

На перший погляд здається, що такий підхід забезпечує високий професійний рівень суддів у їхній діяльності. Проте такий підхід стандартизує відбір суддів на державні посади, який може бути застосований і до інших категорій державних службовців. Цей підхід не враховує специфіки роботи суддів і необхідність їхніх знань у різних сферах науки і практики суспільного життя. У процесі своєї діяльності суддя змушений вникати в різні сюжети фактичних обставин справи, а тому підготовка суддів потребує ґрунтовних знань у різних сферах суспільного життя. Суддя має бути обізнаний у сфері психології, економіки, релігії, інформатики, соціології, філософії та інших галузей знань. Без такої підготовки суддя при вирішенні конкретного рішення може припуститися грубих судових помилок. Отже, формування суддівського корпусу має базуватися не на загальному підході п'ятирічного досвіду правової роботи, а на спеціальній практиці-стажуванні судової діяльності. Ми вважаємо, що кандидатом на посаду судді може бути за всіх вищеперелічених вимог, особа, яка пройшла стажування в усіх інстанціях судової діяльності: від першої інстанції, апеляції до касації – не менше одного року у кожній. При цьому вважаємо, що необхідно знизити віковий ценз зайняття посади судді до 27 років.

Думаємо, що хорошим джерелом рекрутування претендентів на посаду судді було б залучення випускників юридичних факультетів закладів вищої освіти для стажування в судді в трьох інстанціях. У кожній інстанції претендент на посаду судді проходить стажування по одному року, за його результатами в кожній складає необхідні іспити та отримує рекомендації-характеристики. І лише після успішного трирічного стажування здобуває право на зайняття посади судді першої інстанції та зараховується до кадрового резерву суддівського корпусу. При цьому не скасовується професійна перепідготовка суддів у відповідних навчальних закладах інтервалом у три роки. Бажано було б щоквартально проводити семінари суддів, темою яких було б обговорення проблемних судових справ. Загалом, конференції, колоквіуми, круглі столи, семінари мають бути необхідними формами професійної підготовки суддів.

Виходячи з основної мети нашої концепції, яка полягає в тому, що діяльність судової системи ґрунтується на принципі прецеденту рішень Верховного Суду, які є обов'язковими для судів усіх нижчих інстанцій судової системи. Верховний Суд ухвалює рішення за фактичними обставинами справи всіх галузей права, а суди першої інстанції, апеляції враховують методологію прийняття цього рішення в кожній конкретній справі з урахуванням фактичних обставин. Ігнорування прецедентного рішення Верховного Суду зумовлює скасування цим судом конкретного рішення суду будь-якої нижчої інстанції. Мета такого підходу – зв'язати в єдину систему законність і правопорядок по всій території України як по горизонталі, так і по вертикалі. Крім цього, такий підхід виключає можливість відтворення корупції в судовій системі, оскільки немає сенсу давати хабаря, коли завідомо зрозуміло, що питання конкретної справи буде вирішено відповідно до прецедентного рішення Верховного Суду. Сама системність цього підходу виключає розвиток корупції як явища в судах. Більше того, на нашу думку, Верховний Суд має бути наділений правом ревізії будь-яких судових рішень нижчих інстанцій. Як ми вже зазначали в окремих публікаціях, Верховний Суд має здійснювати судовий нагляд і контроль за рішеннями нижчих ланок судів, а по суті – ревізію судових рішень. Без ревізії наша судова система перетвориться на закриту, потаємну, непробивну, корупційну корпорацію, що чинить свавілля і беззаконня. Вже сьогодні формула суду «рішення остаточне і оскарженню не підлягає» призвела до того, що сам суд, самі судді не можуть виправити прийняті ними явно помилкові судові рішення. І коли судові помилки оприлюднюються пресою або прокурорами, то формула «оскарженню не підлягає» стає юридично глухим кутом, з якого в силу закону неможливо вийти.

У цьому сенсі вважаємо помилковим остаточне рішення апеляційних судів щодо окремих категорій справ. Наприклад, у частині застосування закону про обмеження прав виїзду боржників за межі України та деяких інших категорій справ. Щодо всіх категорій справ сторона процесу повинна мати право як на апеляцію, так і на касацію. Це положення також є засобом боротьби з корупцією в судах.

Головна ідея боротьби з корупцією в судах полягає в напрацюванні Верховним Судом прецедентних рішень стосовно більшості справ категорій справ діючих галузей права.

Суддя, керуючись прецедентним рішенням, не зможе узаконити в своєму судовому рішенні своє свавільне бачення. Система прецедентних рішень негайно й невідворотно виявляє судову помилку й усуває її правосудними засобами. Отже, маючи такий критерій, як прецедент, немає сенсу давати хабаря в судах, телефонувати, впливаючи на суддю, тому що рішення, яке не відповідає прецеденту, все одно буде скасовано.

Виникає запитання, хто напрацьовуватиме прецедентні рішення у Верховному Суді? Думаємо, тут необхідно створити особливі структури, наділені правами Пленуму Верховного Суду для вироблення прецедентних

рішень з окремих категорій справ різних галузей права. Саме прецедент повинен стати головним інструментом, засобом боротьби з корупцією в українських судах.

До речі, почали діяти спеціально створені антикорупційні органи, включаючи антикорупційні суди. Формально такий суд буде звичайним спеціалізованим судом, закрито корпоративним, що процесуально не відрізняється від інших судів України. Це свідчить про те, що корупція в антикорупційних судах може стати тривіальним звичайним явищем, і спасіння від неї – тільки в системному, формально логічному методі боротьби. А інструментом цієї боротьби, ще раз підкреслюємо, повинен стати перевірений практикою в зарубіжних системах метод реалізації прецедентних рішень Верховного Суду країни. Звичайно, такий підхід потребує суттєвих змін у структурно-функціональній системі України. Ці зміни стосуються структурних підрозділів Верховного Суду, а також зміни їх повноважень. Необхідно так перебудувати Верховний Суд, щоб він міг, з одного боку, напрацьовувати прецедентні рішення, а з другого – наглядати та контролювати за їх виконанням.

Той факт, що суддя відповідає за законність судового рішення, є загальновідомим. Але загальновідомими є й ті факти, що нерідко судді ухвалюють незаконні рішення. виправляти ці рішення призначена сама система судоустрою, яка включає в себе відповідні змістовні етапи розгляду судової справи: перша інстанція, апеляція, касація. Такий підхід передбачає можливість виправити судову помилку, але й він часто дає збої. Ми знаємо факти, коли люди незаконно відбувають покарання або незаконно втрачають право власності на майно, або так само маємо приклади незаконних рішень в інших галузях суспільного життя.

Є загальновідомий принцип, згідно з яким кожний суддя має право на судову помилку. Цей принцип базується на тому, що немає людей, які ніколи б не помилялися у своїй діяльності, включаючи й працівників судової системи. Загальновідомо, що з помилками в будь-якій галузі суспільного життя йде невідворотна й безкомпромісна боротьба, як правовими, так і неправовими засобами. Але в судовій системі ця боротьба органічно пов'язана з професіоналізмом, досвідом і моральною стійкістю судді. Відомо два способи корупційних судових рішень, за які судді несуть кримінальну відповідальність – це мздоїмство і лихоїмство. Мздоїмство судових рішень – це коли суддя ухвалює законне судове рішення, але бере хабаря. Лихоїмство – коли суддя ухвалює незаконне судове рішення і також бере хабаря. Ще в часи царської росії судді несли за лихоїмство більш сувору кримінальну відповідальність, ніж за мздоїмство.

У наш час у цьому питанні мало що змінилося, а проблема незаконного рішення залишається гостро актуальною й злободенною. Тому необхідно напрацьовувати усталений стійкий підхід щодо вирішення питання про незаконні судові рішення. Ґрунтовною складовою цієї проблеми є право судді на помилку. Дійсно, суддя як і кожна людина, має право на судову помилку, але

ціна судової помилки дуже болісно відображається на долі людей. Постає питання, як часто суддя має право помилятися? Скільки судових помилок може припускатися суддя, наприклад, протягом календарного року? Передусім судові помилки свідчать про рівень професійності судді. Хоча ці помилки нерідко можуть бути обґрунтовані як складністю судових справ, так і суперечностями законодавства, особливо тоді, коли один закон утверджує одні правила нормативного регулювання, а інший – протилежні, і обидва закони є чинними. Можна звернути увагу й на інші випадки обґрунтування судових помилок. Наш підхід полягає в тому, що ми вважаємо за потрібне встановити певну межу кількості судових помилок за календарний рік конкретного судді, з урахуванням того факту, що ця межа стане послуговувати відліком притягнення судді до дисциплінарної професійної відповідальності за судові помилки. Наприклад, якщо ми припускаємо, що суддя може здійснювати судові помилки тричі на рік без притягнення його до дисциплінарної відповідальності, збільшення цієї кількості помилок повинно зумовлювати перевірку професійного рівня судді, аналізу судових помилок з виявленням їх причини, а також інших претензій до судді, спрямованих на усунення судових помилок у майбутньому. Такий підхід пов'язаний також з принципом формування суддівського корпусу, який, на нашу думку, полягає в тому, що суддя має призначатися вперше на п'ять років. Після п'яти років, суддя має складати професійні іспити й проходити відбір на суддю на наступні десять років. Після десяти років суддя повинен призначатися на наступні п'ятнадцять років з відповідним конкурсним відбором і професійною перевіркою. І тільки судді Верховного Суду можуть обиратися безстроково. З цим підходом органічно пов'язана і відповідальність судді за незаконні судові рішення, тобто судові помилки. Велика кількість судових помилок протягом періоду п'яти, десяти й п'ятнадцяти років формування суддівського корпусу відсіюватиме з судової системи професійно чи морально або з інших підстав неблагонадійних суддів. Треба враховувати також ту обставину, що судді принципово відрізняються від інших державних службовців. І вимоги до них, обґрунтовуються цими відмінностями. А тому контроль за діяльністю суддів у всіх аспектах повинен бути глибоким, дієвим і невідворотним. Сама судова система має контролювати й удосконалювати судову діяльність.

Проблема оплати праці державних службовців завжди була в центрі уваги як держави, так і суспільства. У більшості демократичних країн оплата праці державних службовців перевищує в п'ять разів середній рівень оплати праці в даній державі. За роки незалежності в Україні так історично склалося, що оплати праці державних службовців багатократно перевищує середній рівень оплати праці в Україні. На цьому фоні очевидно, що ідея високої заробітної плати суддів цілком виправдана й необхідна. В останні роки з'явилась концепція боротьби з корупцією в судовій системі України засобом гіпервисокої зарплати суддів. Вважається, що висока оплата праці суддів зупинить їхнє прагнення до корупції. Проте практика реалізації цієї ідеї показала, що висо-

ка оплата праці суддів не зупиняє корупцію в судах. Є десятки прикладів, коли висока зарплата судді супроводжується його корупційними діями. Тільки за високої зарплати судді почали брати більші хабарі. Яскравим прикладом цього є загальновідомий факт, коли голова Верховного Суду за зарплати шістсот тисяч гривень узяв хабар більше двох мільйонів доларів. Подібні приклади можна навести в діяльності судів по всій Україні. Отже, ідея високої зарплати суддів як засобу, що зупинить корупцію в судах, осоромилася повністю й невідворотно. Тому треба шукати інші засоби, форми і методи боротьби з корупцією в судах.

Ми пропонуємо встановити прецедентні рішення Верховного Суду як засіб боротьби з корупцією. Щодо оплати праці суддів, то вважаємо, що п'ятикратної різниці між середньостатистичною оплатою праці в Україні й збільшеною в п'ять разів оплатою праці суддів, цілком достатньо, щоб діяльність суддів винагороджувалась гідно. При цьому оплата праці різних інстанцій судів повинна бути диференційована від найвищої оплати праці суддів Верховного Суду до більш нижчої оплати праці суддів, апеляції та першої інстанції. Треба зважати на складність справ, що розглядають судді відповідних інстанцій. Але якщо бажаємо, щоб матеріальне забезпечення суддів стало засобом боротьби з корупцією, то необхідно, крім зарплати, встановити суддям необхідний соціальний пакет забезпечення їхніх матеріальних благ. Сюди може входити забезпечення щорічних відпусток, проїзду, надання житлової площі та інші соціальні блага, що мають надаватися суддям залежно від їхньої правомірної діяльності. Корупція судді і його матеріальне забезпечення несумісні з практикою діяльності судів. Якраз залежність між можливістю мати стабільне матеріальне державне забезпечення за позитивної діяльності судді й виключенням цього матеріального забезпечення у випадку корупційної діяльності, може стати дійовим засобом боротьби з корупцією в судах.

Ми мало покладаємо надії на контроль за витратами суддів, їхніх родичів і знайомих як засіб боротьби з корупцією. За такого підходу не враховується той факт, що є десятки схем уникнення контролю за діяльністю суддів та їхніх родичів. Тому як засіб боротьби з корупцією цей підхід вважаємо неправомірним, хоча здійснювати його необхідно як засіб моральної, дисциплінарної поведінки суддів.

В Україні з часу її незалежності виникла проблема, яка стала перманентною та актуальною й дотепер. Ця проблема пов'язана з правовою можливістю громадян України звертатися до Європейського суду з прав людини з питань правильності чи неправильності прийнятих рішень судами України. Право на звернення до Європейського суду з прав людини громадянин України набуває після проходження всіх судових інстанцій національної судової системи. Ця проблема активізується тим, що звернень до Європейського суду з прав людини від громадян України налічується за роки незалежності десятки тисяч. Масовість цих звернень значно й різнобічно

активізує цю проблему. Річ у тім, що коли громадянин України виграє позов у Європейському суді з прав людини проти держави Україна, то держава зобов'язана виплатити йому компенсацію за неправильно прийняте судове рішення судами України. Виходить, що з бюджету України компенсуються помилки суддів судів України. Суди України прийняли незаконне судове рішення, незаконність якого підтверджується рішенням Європейського суду з прав людини, а забезпечує позов громадянина України за рішенням Європейського суду з прав людини держава Україна. Не судді, які прийняли незаконне рішення, а держава Україна розплачується за помилки суддів України. Чи справедливий такий підхід до вирішення цієї проблеми? На нашу думку, несправедливий і необґрунтований.

З точки зору усунення помилкових рішень у судах України, якщо судді, прийнявши остаточне судове рішення, не несуть жодної відповідальності за незаконно прийняті рішення, що підтверджено Європейським судом з прав людини, то вони мають можливість продукувати ці рішення в безмежній кількості, а держава Україна своїм бюджетом буде розраховуватись за їхні помилки. Цю колізійну несправедливу практику необхідно зупинити. А це можливо тільки за притягнення суддів національної системи України до матеріальної та дисциплінарної відповідальності за незаконно прийняті рішення, що підтверджено рішеннями Європейського суду з прав людини.

В якій мірі судді можуть бути притягнуті до матеріальної відповідальності в питанні компенсації позовних вимог громадянина України за рішенням Європейського суду з прав людини? Це питання практичної доцільності, яке має вирішити, зокрема, судова спільнота. Повністю покласти відповідальність за компенсацію позовів згідно з рішеннями Європейського суду з прав людини на суддів національної судової системи України було б недоцільно й невинновато з точки зору матеріальної забезпеченості роботи суддів. Адже компенсації за рішеннями Європейського суду з прав людини бувають значними й великих розмірів. Це створило сукупність умов, за яких неможливо бути суддею, тому що неможливо повністю виключити судові помилки в роботі суддів. Судді, як і всі люди, мають право на помилку. Але, якась частина компенсації позову громадянина згідно з рішенням Європейського суду з прав людини повинна бути покладена і на суддів, які ухвалили незаконне судове рішення. Якою буде ця частина, вирішувати державним органам, що беруть участь у реформуванні судової системи, та судовій громадськості, що в своїх дискусійних обговореннях має затвердити проєкт вирішення цієї проблеми. Залишити цю проблему в такому стані, коли одні суб'єкти ухвалюють незаконні рішення, а інші в особі держави, тобто платники податків, розплачуються за ці рішення, неможливо, недоцільно й несправедливо. Адже маємо ситуацію, коли винуваті одні, а розплачуються за їхню вину інші, не маючи відношення до цієї вини.

Загальновідомо, що в основу судової відповідальності покладено принцип вини й цього принципу мають дотримуватись у всіх випадках з судовою

відповідальністю. Такий підхід, на нашу думку, був би стимулом для підвищення професійної досконалості роботи суддів та їх невідворотної відповідальності при прийнятті судових рішень.

Головна концептуальна ідея полягає в тому, щоб вичленити відповідальність суддів за незаконно прийняті рішення, засвідчені Європейським судом з прав людини, в окрему проблему судової реформи. Необхідність вирішення цієї проблеми теоретично обґрунтована, а її практичне втілення залежить від архітекторів реформи.

У радянські часи, виходячи з концепції народного суду, судді не тільки зустрічалися з громадянами як просвітителі юридичної думки, а й зі сторонами процесу поза межами судових засідань. Ця практика глибоко вкоренилася й нікого не дивує той факт, що кожна із сторін має можливість окремо зустрітися із суддею, що веде конкретну справу. Якщо ближче й глибше розглянути цю фактичну обставину, то тут можемо мати чимало негативних наслідків. Передусім це сприяє розвитку корупції в судах, тому що має місце можливість договірних відносин між суддею і стороною конфлікту. Можливе також викривлення фактичних обставин справи однією із сторін. Не виключена можливість вживання необхідних запобіжних заходів, щоб спростувати фактичні обставини у справі. Не виключена й можливість морально-етичного впливу на суддю однією із сторін на свою користь. Можна перелічувати й інші негативні наслідки такої зустрічі, але в цьому немає потреби. Найкраще категорично в імперативно-правовому порядку заборонити суддям зустрічатися із сторонами процесу поза межами судового засідання, на якому розглядається їхня справа. Такий підхід забезпечує об'єктивність, гласність і неупередженість суддів у процесі розгляду справи. При цьому необхідно встановити дисциплінарну відповідальність суддів за подібні зустрічі. З проблемою зовнішнього впливу на суддів тісно пов'язана й проблема співпраці родичів і близьких суддів у відповідних судах. Зрозуміло, що родичі та близькі люди можуть впливати на суддів у конкретних справах, а тому загальним принципом виключення таких відносин є порядок, згідно з яким родичі та близькі суддів не можуть працювати в одному суді. Крім того, було б доцільно, щоб адвокати та судді, які перебувають у родинних стосунках, не співпрацювали в конкретній справі, тому що це може стати джерелом необ'єктивності та упередженості судді.

Необхідно виключити із діючої практики таке становище, за якого один із родичів – міністр юстиції, а другий близький родич – організатор адвокатської контори, чи суддя, що обслуговує родичів адвокатів. Головна ідея тут полягає в тому, щоб виключити можливість впливу на суддю при розгляді конкретної справи з боку будь-яких третіх осіб, включаючи сторони процесу, родичів і близьких. Проблема боротьби з корупцією в судах повинна розглядатися в глибокій конкретиці. Тут немає дрібних незначних проблем. Давно відомо, що диявол – у деталях і дрібницях. Суддя має бути залежним тільки

від закону та порядку розгляду справи, виключаючи його залежність від будь-якого зовнішнього впливу як матеріального, так і морального характеру.

Проблема доступності правосуддя громадянам України актуально гостра від самого початку незалежності України. Категоричне й різке руйнування радянської системи правосуддя в незалежній Україні супроводжувалось принципово-серйозними рішеннями у сфері доступності правосуддя громадянам України. Доступність правосуддя громадянам існує не ізольовано, а супроводжується іншими видами забезпечення законності й правопорядку в Україні.

Одним із таких видів забезпечення законності в радянські часи була прокуратура. Прокурорське реагування на правопорушення в різних сферах соціального життя було запорукою відновлення законності. Після того як загальний нагляд прокуратури було скасовано, всі справи від дрібних до складних стали предметом розгляду суду. У будь-якому конфлікті громадянин повинен звернутися до суду, щоб відновити порушене право. Але суд як інституція має свою інерцію розгляду справ, має свій порядок розгляду справ, пов'язаний з фінансовими витратами. І державне мито, при поданні заяви до суду, і оплата адвоката, оплата експертизи та інші витрати тепер покладаються на громадянина. Коли громадянин звертався до прокуратури, йому ні за що не треба було платити. Тепер, коли він звертається до суду, йому доводиться платити за кожен крок процесуального розгляду його справи. Ця обставина дуже суттєво визначає ступінь доступу правосуддя для громадян України.

Загальновідомо, що Україна за часи незалежності перетворилася за рівнем життя на найбіднішу країну в Європі. Фактично абсолютна більшість громадян України, виходячи з соціального рівня свого життя, неспроможна фінансово забезпечити звернення до суду й забезпечити судовий процес захисту свого порушеного права. Тому говорити про широку доступність до правосуддя громадян України немає об'єктивних підстав. Потрібна глибока реформа судоустрою, який би забезпечував доступність до правосуддя найбільш соціально незахищеним, бідним верствам населення. Без масової доступності громадян України говорити про правову й демократичну державу в Україні можна тільки у вигляді мрії про майбутнє. У реальному житті на сьогоднішню доступність до правосуддя більшості громадян України не забезпечено. Убачаємо вихід із цієї ситуації в такому. Потрібно відновити загальний нагляд прокуратури стосовно фізичних осіб, щоб нейтралізувати корупційні зв'язки, схеми між юридичними особами та прокуратурою. Встановити диференційований підхід до оплати юридичних послуг різних верств громадян України. Багаті мають платити більше, бідні – менше. Без сумніву, існують і інші форми забезпечення доступності громадянам України. Головне в цьому питанні, щоб ця проблема привернула увагу реформаторів судової влади, щоб вирішення питання доступності правосуддя громадянам України стало на рівень державної політики.

Висновки. Проблема виконання судових рішень гостро активізувалась у незалежній Україні. Бізнес усілякими способами ухиляється від виконання судових рішень, у результаті чого близько 80 % судових рішень цивільно-правових відносин не виконується. Тут явно необхідна глибока й ґрунтовна всеосяжна реформа у сфері виконання судових рішень. На нашу думку, правильно ухвалити рішення про введення в дію приватних судових виконавців, які працюють на основі самофінансування. Без сумніву, потрібно підвищити матеріальне забезпечення державних судових виконавців, але кардинальні зміни, на нашу думку, можуть бути пов'язані зі змінами в процесі підходу до відповідальних осіб перед судовим рішенням. Сьогодні відповідальність несе юридична особа своїми фінансовими й матеріальними засобами. І якщо у юридичної особи немає матеріальних і фінансових можливостей виконання судового рішення, то судове рішення залишається не виконаним, як би не працювали судові виконавці.

Зрозуміло, що юридичні особи використовують різні можливості, щоб приховати свої статки й не виконати судового рішення, зберігши своє майно. Тому й маємо таку сумну статистику, що близько 80 % судових рішень у цивільній сфері не виконується. Виходячи з принципів відповідальності юридичних осіб, на сьогодні забезпечення виконання судових рішень залишається проблемним питанням. На нашу думку, вихід полягає в тому, щоб змінити принципи правової відповідальності юридичних осіб. Загальновідомо, що юридична особа завжди має своїх засновників і керівників. За нормального розвитку юридичної особи вона отримує прибуток від своєї діяльності, а засновники й керівники отримують свої прибутки у вигляді дивідендів. Тому виникає питання, чому за відповідальності юридичної особи уникають цієї відповідальності засновники і керівники, які отримують реальні прибутки від діяльності юридичної особи. Це спонукає нас до висновку, що за відсутності коштів у юридичної особи для забезпечення судового рішення, потрібно звернути увагу на кошти засновників і керівників, які отримували дивіденди (прибуток) від діяльності юридичної особи, яка має виконувати судове рішення. У такому випадку приховувати майно і статки юридичної особи буде недоцільно, адже судові виконавці звернуться до майна засновників і керівників юридичної особи в межах тих прибутків, які вони отримали за час діяльності юридичної особи.

Це принципово новий підхід до відповідальності юридичних осіб. Він потребує законодавчого забезпечення з боку парламенту. У такому випадку цей підхід пропонується як ідея забезпечення виконання судових рішень у сфері цивільно-правових відносин. Звичайно, можливі й інші підходи, пов'язані з кримінальним переслідуванням відповідачів, їхнім банкрутством. Але, на нашу думку, позитивне вирішення цієї проблеми можливе тільки тоді, коли буде знайдено джерело матеріального і фінансового забезпечення судового рішення. Без визначення джерела виконання судового рішення можемо добитися переслідування і покарання працівників юридичної особи, але це

не забезпечить матеріальним і фінансовим достатком виконання судового рішення. Тому, на нашу думку, якщо знайдемо джерело матеріальних і фінансових статків юридичної особи, то забезпечимо вирішення проблеми виконання судових рішень у цивільно-правовій сфері.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 706–707. 2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Стаття 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

References

1. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk*. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», 2007. S. 706–707 (in Ukr.). 2. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII. Statia 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (in Ukr.).

Sirenko Vasyl. Reform of department judicial in Ukraine: new ideas

Introduction. *A primary purpose is expounded in the article, ideas of conception of reformation of department judicial in Ukraine, conceptual principles of training of personnels of judge corps, and also relations between Supreme Court and нижчестоящими courts and judicial system of Ukraine. Responsibility of judge is examined for legality of the accepted court decisions, right for a judge on a judicial error; determination of limit of amount of judicial errors for the year of work of judge, responsibility for made decision, that is confessed by Європейським Court on human rights illegal, principles of remuneration of labour and providing of social package for judges, relations between judges and parties of process (by relatives and near judges, availability of justice to the citizens of Ukraine. Conceptual principles of implementation of court decisions and decision of problem of implementation of court decisions are in a civil legal sphere, pretsedentnist decisions of Supreme Court for all levels of courts and judges*

The aim of the article. *To investigate modern calls and issues of the day of judicial reform in Ukraine, European experience and європейські standards of department judicial, and also ideas for Ukraine, providing of efficiency of the system of implementation of court decisions and decisions of other organs, judicial protection of rights, freedoms and interests of physical, legal persons and state, problems of application of judicial legislation and judicial argumentation.*

Methods and results. *The primary purpose of this Conception are such system changes at the judicial system of Ukraine, what would do impossible a corruption in courts and provided only legality and law and order on all territory of Ukraine; would do impossible the decision of court on reasons of political expediency and would confirm legal definiteness, as a basic criterion of legality of court decisions; would erect to the minimum the errors of judges at the acceptance of court decisions; would strengthen responsibility of judges for the decisions; would provide a justice and respectability in the estimation of work of judges; would eradicate any pressure both external and internal influence on activity of judges; radically would change the trust of population to the courts and judges*

Conclusions. *It fundamentally new going near responsibility of legal entities. He requires the legislative providing from the side of parliament. In this case this approach is offered as an idea of providing of implementation of court decisions in the sphere of civil legal relations. Other approaches are usually possible, пов'язані with criminal pursuit of defendants, their bankruptcy. But to our opinion, the positive decision of this problem is possible only then, when the source of the material and financial providing of court decision will be found.*

Keywords: *judicial reform, прецедентність decisions, Supreme Court, European Court of Human Rights, responsibility of judges, justice, corruption, legal entity.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.01.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 24.03.2026